

Ненан (нохчийн) меттан
сица кхиарехь тIаьхьадисна берашна
лерина йолу дешаран хьукматийн белхан программа
ТНР (вариант 5.2) лерина 1-4 классашна, 5 шаран

Разработчик: учителя начальных классов

Грозный
2023г

1. Довзийтаран кехат

Дешаран предметан «Нохчийн мотт» 1-4-чу классашна лерина йолу белхан программа х1оттийна х1окху документин бух т1ехь:

- Федеральни Закон от 29.12.2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;

- Приказ Министерства образования и науки РФ от 19 декабря 2014 г. № 1598 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования обучающихся с ограниченными возможностями здоровья»;

- Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 21 сентября 2022 г. № 858 «Об утверждении федерального перечня учебников, допущенных к использованию при реализации имеющих государственную аккредитацию образовательных программ начального общего, основного общего, среднего общего образования организациями, осуществляющими образовательную деятельность и установления предельного срока использования исключенных учебников»;

- АООП НОО обучающихся с ТНР ГБОУ «С(к)ОШИ для детей с ЗПР»;

- Положение о разработке рабочих программ учебных предметов, коррекционных курсов, утвержденное приказом директора от 30.05.2023 года № 47-од;

Йуьхьанцара йукъарадешаран школа - мехала, керла, жобпаллин мур бу беран дахарехь: х1окху шкоলেখь д1адолало диллина долу дешар, кхузахь шорло цуьнан гонахарчу дахарца йолу йукъаметтигаш, хийцало йукъараллин дарж а, ша -шен вовзийта оьшуш хилар а совдолу. Т1аьхьа хиндолчу дерриге а дешаран бух кхуллу йуьхьанцарчу школашкахь. Йуьхьанцарчу шкоলেখь нохчийн матто, кхечу предметаша санна, меттан 1илманан декъехь шен маь1ница а йоккха меттиг д1алоцу. Цуьнан дешарца а, кхетамца кхиорехь а доккха маь1на ду.

Маттах лаьцна хаарш, барта а, йозанан а къамелан хаамаш караберзорца дешархойн таро хуьлу кхийолу дешаран предметаш а кхиамца 1амо, цуьнца цхьаьна гонахарчу дахарх дозуш долу шайн хаарш шордан.

«Школана хьалха лаьтта декхарш кхочушдарехь 1аламат доккха маь1на ду ненан меттан, х1унда аьлча школо болх оцу маттахь д1аборорца караерзайо бери дахарехь гул1ина а ненан маттахь билгалйолуш йолу а хьекъалан хазна. Оцу кийчачу буха т1ехь школо д1ах1оттабо ша кхид1а а бен болу болх, аьлча а дуьненах лаьцна болу берийн кхетам алсам а боккху, уьш г1иллакх-оьздангалла йолуш кхиорехь а царна дешар 1аморехь а дерриге а декхарш кхочуш а до.

Вайн школашкара дешархой йукъараллин пайдечу кьинхьегамна а, нохчийн къоман беркате т1аьхье хинйолчу кепара а кечбаран декхарца цхьаьна царна нохчийн меттан хаамаш балар доккха маь1на долуш ду.

Йуьхьанцарчу муьрехь ненан мотт хьехаран коьрта декхар ду къамелан г1уллакхан цхьадолу тайпанаш 1амор (къамелеладог1аррий, цунах кхетаррий; вистхила 1аморрий; дешаррий, йозий). Цул сов, оцу муьрехь ондда бух кхолла беза ненан маттахь вовшашца т1екаре хила хаарна, иза берашна хьехаран а, кхетош-кхиоран а коьрта г1ире хилар хаййтарна.

Цуьнца цхъаьна кхийолчу дешаран предметийн санна, ненан матто йуьхьанцарчу муьрехь кхочушдан деза цхъадолу мехала йукъара г1уллакхаш а:

-дешархойн 1аламах а, йукъараллих а долу хааршший, 1илманан йуьхьанцара кхетаммий кхиор;

-логически а, васт х1отторан а ойла кхиор;

-къинхъегаме а, цуьнца цхъаьна дешаре а болу лаам кхиор;

-лакхарчу классашкахь кхиамца деша бераш кечдар;

-гонахарчу дахарца йолу йукъаметтиг а, нахе йолу нийса дог-ойла а кхетош-кхиор.

Йуьхьанцарчу школехь нохчийн мотт 1аморан 1алашонаш

Программин бухе ехкина х1ара принципаш:

-уйран принцип, къамел кхиоран декъехь дешархой т1екаре хила 1амор шегара лобхуш йолу;

-кхетамаллин принцип, мотт 1аморца доьзнарг кхетам болуш 1амор лобхуш йолу.

Программо маттаца дозург практически карадерзо дезарг къастийна ца 1аш, меттан хиламаш, цара маттехь д1алоцучу меттиге хъаьжжина, хьалхат1аьхьа уьш караберзор а тидаме эцна.

Нохчийн мотт 1аморехь дешархойн дешнийн барам совбаккхар а ду мехала. Жигара шех олуш болу дешнийн барам х1ора классехь билгалбеш тидаме эцнарг х1ара ду: оцу барамехь дешнаш берийн лексикехь хилахь, цара таро лур йу царна х1ора денна йоза - дешар 1аморан декъехь т1екаре хила. Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лексикийн барам 3000 гергга дош хила деза, царах 600 дош карадерзадо цара 1-чу классехь, 700-шолг1ачу классехь, 800-3-чу классехь, 850-4-чу классехь. Хъехархочо шен лаамехь церан барам совбоккхуш х1ора классехь йукъадало тарло кхин а 50-70 дош.

И дешнаш жигара карадерзор д1ахьо церан лексически цхъа маь1наш хилар а довзуйтуш, омонимаш, синонимаш, антонимаш йовзийтарца, дешхьалхенийн, суффиксийн г1оьнца цхъана орамах керла дешнаш кхолларца.

Дешархошна бовзуйту дешан фонетически, морфологически х1оттам, цара 1амадо коьрта къамелан дакъош а, церан грамматически категореш а, предложенехь оцу къамелан дакъоша кхочушден синтаксически г1уллакх а. Лексически а, грамматически декъехь дешнаш карадерзор деа шарахь д1ахьо.

Грамматически а, орфографически, а материал программы йукъа йалийна х1ора т1ейог1учу классехь т1етт1а шорьйаран, к1аргьйаран, чолхейаккхаран хьесапехь.

Программехь коьрта меттиг д1алоцу т1екаре хила 1аморан карадерзораш, шардарш кхиоран балхо. Барта къамел кхиор хила деза дешархойн коьртачу тидамехь уьш еша а, йаздан а 1емачу хенахь а, грамматикех болу хаамаш царна бовзуйтуш а, йозаелла тексташ х1иттош а, упражненеш кхочушьеш а.

Х1ора урокехь берийн дистхилар алссам хила деза: хаттарш деш, царна жобпаш луш, шайх лаьцна дуьйцуш, вовшашца къамел деш, хъехархочуьнца йукъаметтиг лелош, ешначун чулацам йухасхьабуйцуш.

Дешан маь1ни т1ехь а, аларна, нийсайаздарна а т1ехь бен болх биллина беш хилар мехала ду. Билгалйинчу темина, суьртах, бинчу тидамех, кинох

лаьцна шайна еллачу кепача а, шаш а дийцаран, хаттаран, айдаран, тедожоран предложенеш, тексташ, диалогаш хитто ламо деза бераш.

Йуьхьанцарчу школахь нохчийн мотт ламоран лалашонаш:

-тлекаре хила дезаран, йоза-дешар кхидла а ламо дезаран лалашонца нохчийн мотт караберзор;

-къамелдаран хьуьнарш кхиор, нохчийн маттахь вовшашца тлекаре лело хаар;

-нохчийн меттан лексикех, фонетикех, грамматикех болу тлеххулара хаамаш караберзор;

-ладогла, вистхила, шен маттахь еша, йаздан хаар карадерзор;

-Нохчийн Республикин пачхьалкхан нохчийн матте шовкъ кхоллар, шен къоман культурин дакъа иза хиларе терра.

Дешаран предметан чулацаман мехаллин аглонаш:

Йуьхьанцара школа чекхъйаьккхинчу дешархойн программа караерзийча хила деза жамлаш:

-дешархой синьобздангаллин мехаллаш евзаш, къоман гиллакх-обздангаллин баххаш тлехь кхиьна хилар;

-добзалан дахар девзаш хилар;

-къоман культура а, бусулба дин а девзаш хилар;

-Росси пачхьалкхан гражданин ша вуйла хууш хилар;

-синьобздангаллин мехаллаш кхиор дешархойн коьртачу гуллакхашна тле дахар: урокийн, урокел араьхарчу а, йукьараллин пайдечу а.

Йуьханцарчу ишколан белхан программы тлехь Нохчийн мотт хьеха билгалдина 438 сахьт:

1-чу классехь 66 сахьт, кИрнах 2 сахьт (33 белхан кИра);

1-чу тлаьхьакхиоранклассехь 66 сахьт, кИрнах 2 сахьт (33 белхан кИра) кИрнах 2 сахьт (33 белхан кИра);

2-чу классехь 102 сахьт, кИрнах 3 сахьт (34 белхан кИра);

3-чу классехь 102 сахьт, кИрнах 3 сахьт (34 белхан кИра);

4-чу классехь 102 сахьт, кИрнах 3 сахьт (34 белхан кИра);

2. Дешаран предметехула болу йуьхьанцарчу йукьарадешаран чулацам

Программехь «Нохчийн мотт» предметан чулацам билгалбина дешаран декъан тлегланашка хьаьжжина.

1-чу классехь: абатал хьалхара мур, йоза-дешар ламор, абатал тлаьхьара мур.

Хьалхарчу классехь йоза-дешар ламоран кхо мур бу: абатал хьалхара йа кечамбаран муррий, деша а, йаздан а ламош болу абатан муррий, ламийнарг тлеглагладеш болу абатал тлаьхьара муррий.

Абатал хьалхарчу муьрехь бераш ламодо предложенеш дешнашкий, дешнаш дешдакъошкий, дешдакъош аьзнашкий декъа.

Абатан оццу муьрехь длаьбо дешархой къамеле ладогла ламор лакхадоккхуш бен болх.

1-чу тӀаьхткхиоран классехь йоза-дешар Ӏаморан чулацам билгалбеш программо тидаме эчна дешархойн кечам а тайп-тайпана хирг хилар. Цундела абатал хьалхара мур, цхьана агӀор, иза школе дахкале берашна Ӏемина йолу лексико-грамматически материал карлайаккхаран мур бу, вукху агӀор- йоза-дешар Ӏаморна кечамбаран а, къамел шардаран мур а бу.

Цуьнан Ӏалашо - школе дахкале барта къамелехь берашна карадирзина хаарш тӀечӀагӀдар а, кхиор а йу; берийн бошмашкахь кечам банза долчу берашна ладогӀа а, дийца а хааран йуьхьанцара шардарш дӀадахьар; вовшашца йукьаметтиг дӀакхехьа а, йоза-дешар Ӏаморна а обьшучу барамехь йолу дешнийн лексически хазна совьйакккхар; шайх къамелехь алсам пайда обьцуш йолу дешнийн грамматически форманаш жигара йахар; шуйра евзаш йолчу къамелан кепех пайда обьцуш предложенеш кхоллар а.

Дешнаш а, предложенера грамматически конструкцеш карайобьрзу берашна къамел дечу муьрехь (гайтаман гӀирсаш тӀехь а, урокехь а, урокал арахьа а ловзарш дӀахьош, стихаш дагахь Ӏамочу хенахь а, шена гинчух, хезначух лаьцна дуьйцуш а, суьрташца болх беш а, упражненеш кхочушьеш а).

Йоза-дешар Ӏаморо шена чулоцу:

-дешан аьзнийн хӀоттам а, цуьнан маьлнаа, мукьа а, мукьаза а аьзнаш девзаш хилар, элп, аз къасто хаар, дешнаш, предложенеш йовзар;

-хаттаран, тӀедожаран предложенеш пайда эцарца диалог дӀайахьа хаар;

-схьааьллачун чулацамах кхеташ а, хаттарш даларца йухасхьадийца а, доцца сюжетни суьртийн чулацам тӀехь дийцар-жопаш дала хаар;

-йуьхьанцара йоза-дешаран хаарш.

Йоза-дешар Ӏаморна кечамбеш аналитико-синтетически болх вовшахтуху: предложенеш дешнашка а, дешнаш дакъошка а, дакъош аьзнашка а докъбуш; аьзних дешдакъош а, дешдакъойх дешнаш, дешних предложенеш а кхуллуш.

Йоза-дешар карадерзочу хенахь барта къамел кхиоран болх а бу дӀабахьа безаш, нохчийн маттахь йаздан а, еша а хааран йуьхьанцара бух а кхуллуш.

Йоза-дешар Ӏаморан муьрехь берашна йовзуйту аз-элп цӀе йолу кеп, ткьа иза кхочушдо оза тӀера элпа тӀе вигарца.

Абатан муьрехь бераша уьйр тосу къамелан аьзнашций, уьш элпашца гойтуш йолчу билгалонашций. Цара Ӏамадо элпеххий, дешдакъойххий дешнаш хӀитто а, уьш дӀадеша а. Цуьнца цхьаьна бераша Ӏамадо дешаран урокехь Ӏамийнчу рогӀехь, элпийн меженаш а, элпаш а йаздан, вуьшта аьлча йоза карадерзадо. Аз а, элп къастош болу белхаш биллина вовшахтаха беза (хезаш йазьен диктантеш).

Абатал тӀаьхьара мур лексико-грамматически балхана лерина хуьлу. Цуьнан Ӏалашо дешархойн къамел кхиор йу. Боккха тидам тӀебохуйту элпаш нийсайаздарна -каллиграфина. Метган аьзнаш, дешнаш, синтаксически конструкцеш йовзарца цхьаьна, къамел даран тайпанаш а карадобьрзу царна (алар, ладогӀар, ешар, йоза).

Барта а, йозанан а къамел кхиоро хӀокху муьрехь берийн кху тайпана карадерзораш хила дезар шена чулоцу:

-аьзнаш, аьзнийн цхьаьнакхетарш, дешдакъош ала а, буьйцучу нохчийн маттах кхеташ а хилар;

-йоза-дешар 1амочу хенахь диалог д1айахь хууш хилар;

- кхеташ, шера, къастош еша хууш хилар;

-каллиграфин лехамашна жоп луш, орфографин, пунктуацин бакьонаш ларъеш, йозанан 1аморан а, талламан а декъера белхаш нийса кхочушбан хууш хилар;

Йозанан белхаш кхочушбеш тидаме эца деза иштта х1ора беран каллиграфически кхачамбацарш а: элпан д1асатаь1на хилар, цуьнан лекхалла а, шоралла а, сизал арадалар, элпан сурт талхийна хилар и д1. кх. а. Цу 1алашонца тетрадаш т1ехь элпийн хила ма-еззара йолу кепаш йала еза, церан вукху элпашца хоттадалар муха хила деза а гойтуш (1-чу классехь х1ора дешархочун тетрадаш т1ехь).

Ц1енайаздаран урокахь кхочушбечу белхан барам 1-чу классехь 1 мо1анал лахара хила ца беза.

Йоза йаздан 1аморан г1уллакх чекхдолу дозуш долу къамел кхиоран хаарш, шардарш карадирзинчул т1аьхьа. Йозанан къамел кхиор 1-чу классехь дуьйна хадза д1адахьа деза тайп-тайпана кечамбаран упражненеш кхочушъярца. И упражненеш т1ехьажийна хила еза предложенеш нийса х1итто а, билггала, оьшшуш долу дешнаш далорца шен ойланаш йоцца, кхеташ а, царна йукъара бахъанин а, т1аьхьалонан уьйрийн кхетам луш, йало хаа

2-4 -чу классашкахь цхьаьнадог1уш (комплексно) къамел кхиор, грамматикин а, орфографин а пропедевтически курс.

4-чу классехь а, кхул хьалха йолчу классехь санна, коьрта 1алашо дешархойн барта а, йозанан къамел кхиор йу, гонахарчу дахарх болу хаамаш шорбеш, ши мотт (оьрсийн, нохчийн) анализ, синтез йан хаарца а, бустуш талларца а доьзна долу дешархойн лингвистически хаарш к1арг а деш. Кху кепара сочиненеш йазъйан хаар а карадерзон там болуш ду (ойлайаран кеп шеца йолу дийцар, ши х1ума вовшашца йустуш йазъен сочинени, суртх1отторан кеп шеца йолу сочинени-дийцар).

Комплексно къамел кхиоро шена чулоцу:

-школехь а, школал арахарчу дахарехь а т1екареш д1акхехьа оьшучу барамехь ладог1а а, къамел дан а, еша а, йаздан а карадирзина хилар;

-йуьхьанцара школа чекхъйаьккхича кхи д1а а деша таро лучу кепара а, вовшашка парг1ат бистхила аьтто беш а болу дешнийн барам дешархочун хазнехь хилар;

-къамелан диалогически кеп практически карайирзина хилар (къамел дар, къамелаца къовсам д1абахьар); дешар т1ехь а, йукъарчу декъехь къамелехь оьздангалла ларъйан хаар: салам-маршалла хаттар, 1одикайар, баркалла алар, дехар дар;

-монологически къамелан т1еххулара форманаш карайирзина хилар: бинчу балхах лаьцна барта жам1 дар, цхьана билггалчу теманых лаьцна шена хетарг алар, планан а, хаттарийн буха т1ехь шен тексташ кхоллар;

-дешархойн къамел дан хааран хьуьнарш кхиор, шен маттахь вистхила а, вовшашца къамеле вала а хаар, кхид1а деша хьуьнар хилар;

-нохчийн мотт дуьнене болу хьежам совбакхарехь а, кхечу культурашца з1е тасаран оьшуш болу г1ирс хилла д1ах1отта безаш хиларх кхетар.

Барта къамел кхиъна а, ешар карадирзина хиларал сов, дешархойн йозанан къамел, цуънан хат1 карадерзоран хаарш а хила деза.

Йуъхъанцарчу классашкахъ йоза йаздан 1аморан декхар дешархошкахъ х1ара карадерзораи, шардарш кхиор ду:

-нохчийн дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш, предложенеш, йаккхий йоцу йозаелла тексташ т1ера нийса схъайазъйан хаар;

-ладог1арца орфографически а, пунктуационни а бакъонаш ларъйарца текст нийса д1айазъйан хаар;

-шен дозаделла йозанан къамел кхиъна хилар (хаттаршна жобпаш дала, 1аморан изложенеш а, сочиненеш йазъйан хаар).

Йозанан белхаш кхочушбеш тидаме эца деза иштта х1ора беран каллиграфически кхачамбацарш а: элпан д1асатаь1на хилар, цуънан лекхалла а, шоралла а, сизал арадалар, элпан сурт талхийна хилар и д1. кх. а. Цу 1алашонца тетрадаш т1ехъ элпийн хила ма-еззара йолу кепаш йала еза, церан вукху элпашца хоттадалар муха хила деза а гойтуш (1-чу классехъ х1ора дешархочун тетрадаш т1ехъ, 2-4 классашкахъ- хаържина).

Ц1енайаздаран урокахъ кхочушбечу белхан барам 1-чу классехъ 1 могланал лахара хила ца беза, 2-чу классехъ- 3 могланал, 3-4 классашкахъ- 3могланал.

Йоза йаздан 1аморан г1уллакх чекхдолу дозуш долу къамел кхиоран хаарш, шардарш карадирзинчул т1аьхъа. Йозанан къамел кхиор 1-чу классехъ дуьйна хадза д1адахъа деза тайп-тайпана кечамбаран упражненеш кхочушъйарца. И упражненеш т1ехъажийна хила еза предложенеш нийса х1итто а, билггала, обьшшуш долу дешнаш далорца шенойланаш йоцца, кхеташ а, царна йукъара бахъанин а, т1аьхъалонан уьйрийн кхетам луш, йало хаарна а.

Нохчийн мотт 1аморехъ кхиамаш хир бу, нагахъ санна оьрсийн маттахъ дешархоша карадерзийнчу хааршна т1етевжаш 1амош беллахъ. Масала, цхъатерачу грамматико-орфографически хиламех пайдаэцарца (аз, элп, мукъа, мукъаза аз боху кхетамаш; доккха элп; дош сехъадаккхар; предложених, дешдекъах, дашах болу кхетамаш и д1. кх. а.). Цара г1о дийр ду кхиамца материал караерзорехъ а.

4 класс чекхйоккхуш дешархочунна нохчийн мотт тоьбал 1емина хила беза, кхид1а а деша аьтто бечу а, берийн вовшашца йолу йукъаметтигаш д1акхехъа таро лучу а барамехъ.

Тематически планашкахъ нохчийн мотт кхаа декъехъ балийна бу: хьалхарчу декъехъ теоретически хаамашца йозаелла теманаш а, ситуациеш а йу; шолг1ачу декъехъ хьалхарчу пунктехъ билгалйинчу темица йозаелла маттах лаьцна коьчал йу; кхоалг1ачу декъехъ дешархочо кхочушден г1уллакхаш ду довзуйтуш.

Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу йукъаметтигаш д1акхехъаран теманаш, хьелаш. Алсам пайда оьцу тема-доьзал, 1ер-дахар, дешаран, дешархочун, хьехархочун йукъаметтигаш. Х1ора муьрана тема билгалйо гонахарчу дахарна йукъара хиламаш билгалбахархъама. И бахъана долуш кхоллайала тарло текст 1амочу

маттехь. Бакъду, кхоллалучу хъелашка хъаьжжина теманаш кегийчу теманашка екъайала а тарло, уьш а х1ора муьрехь шайн башхаллаш йолуш хир йу. Масала, йуьхьанца алсам пайда оьцург ловзаран кепара тема елахь, мотт караберзарца доьзна и теманаш дешаран, х1ума довзаран декъаца а йоьзна хир йу т1аьхьа.

Меттан материал, теманашца а, хъелашца йозаелларш, меттан т1ег1анаица билгалйина йу: лексика, фонетика, грамматика

Лексически цхъааллаш караерзор шен-шен муьрехь д1ахьо, 1амош йолчу темига а, хъелашка а хъаьжжина.

Фонетика йовзийтар алсам шайх пайда оьцучу къамелан аьзнаш довзийтарца а, царах дешдакьош а, дешнаш а кхолларца гайтина. Нийсайаздаран пропедевтически курс йалийна йоза-дешар 1аморан декъехь. Цул т1аьхьа и курс систематически хуьлий д1ах1утту.

Грамматика йовзийтина типовой шайх олучу конструкцешца а (къамелан кепаш), царна беллачу кхетамашца а: дешархошна карайирзина хила еза грамматически кепаш.

Текстийн коьчал

Х1ума довзаран а, 1ер-дахаран а, ловзаран а кепара дешар 1аморан тексташ. Исбаьхьаллин тексташ (стихаш, туьйранаш, дийцарш) 1амийнчу темица а, хъелашца а йозаелла йолу.

Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

-тайпа, тукхам;

-це, ден це;

-нохчийн а, т1еэцна а ц1ерш;

-тайп-тайпанчу къаьмнийн ловзарш.

Йоза-дешар 1амор

Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу йукъаметтигаш д1акхехъаран теманаш: доьзал, 1ер-дахар, 1илманан (берана самукъане а, пайден а хир йолчу кепара), ловзаран.

Теманаш: Школа. Доьзал. 1алам (ораматаш, дийнаташ). Стоьмаш, хасстоьмаш. Деза денош. Вина (йина) де (сан, сан гергарчеран, доттаг1ийн). Даймохк. Г1ала. Йурт. Вайн Республика, вайн мохк.

Маттаца доьзна хаарш кхиоран коьчал.

Лексика: дош, цуьнан маь1на. 1амош йолчу теманашца дозаделла дешнаш карладахар а, жигарадахар а.

Фонетика а, орфозпи а: аз хазарца къастор, мукъанаш, мукъазнаш, къоранаш, зевненаш нийса алар а, йаздар а. Т1еэцначу дешнашкахь бен ца лела элпаш билгалдар.

Грамматика: дожарийн маь1на; къамелан дакьош; предложенеш: цхъанакхоттаман, шинакхоттаман (кху кепара: ц1ердош +билгалдош+ хандош); диалогически цхъааллаш: хаам -хаттар - ж оп.

Текстаца йозаелла коьчал

1аморан тексташ 1ер-дахаран кепара. 1амош йолчу теманашца йог1у дешаран, х1ума довзаран тексташ. 1амош йолчу теманашца йог1у дийцаран кепара исбаьхьаллин тексташ (стихаш, туьйранаш, дийцарш).

Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

- х1ума йууш лело деза г1иллакх;
- чохь, арахь лело деза г1иллакх;
- ц1ахь кхобу дийнаташ (тайп-тайпанчу къаьмнийн);
- ц1ахь кхобучу хъайбанашна а, дийнаташна а техкина ц1ерш.

Барта а, йозанан а къамел кхиор.

Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу йукъаметтигаш д1акхехъаран теманаш: ловзаран, 1ер-дахаран, дешаран.

Теманаш: Ц1а. Доьзал. Вовшийн довзар. Школа: урок, перемена, каникулаш. Адам а, могушалла а. Дийнан хан, шеран хан, беттийн ц1ерш. Туькнахь, школан буфетехь, нохчийн къоман даарш. Транспорт. Туька: эцар, мах д1абалар. Хьуна хазакхетарг.

Маттаца доьзна хаарш кхиорна лерина коьчал.

1амочу темица доьзна долу дешнаш карладахар а, жигарадахар а. Т1еэцначу дешнашкахь бен ца лела аьзнаш: ф, ы, ё, щ.

Грамматика: х1окху дешнашца йолу (мегар ду, мегар дац) предложенеш, цхъанатайпанарчу меженашца йолу предложенеш. Диалогически цхъааллаш: хаам-хаттар-хаам, хаттар-жоп-хаттар.

Диалогически кепара х1ума довзийтарх лаьцна йолу 1аморан тексташ, 1амочу темица дог1учу туьйранашна а, берийн произведенешна т1ера а дакъош.

Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

- типологически гергара долу нохчийн, обрсийн туьйранаш;
- вайн къоман сувенираш;
- Россин къаьмнийн деза денош;
- нохчийн къоман даарш;
- Россин халкъийн г1иллакхаш а, ламасташ а.

Комплексно къамел кхиор.

Грамматикин а, орфографин а пропедевтически курс.

Коммуникативни г1уллакхаш кхиорца доьзна хаарш карадерзорна коьчал

Вовшашца йолу йукъаметтигаш д1акхехъаран теманаш: 1ер-дахаран, дешаран, 1илманан-х1ума довзийтаран, социальни.

Теманаш: шеран хенаш (аьже, гуьйре, 1а, б1аьсте). Нохчийн поэташ а йаздархой, дукхаеза книга, халкъан туьйранаш. Космонавтика. Культурехь, 1илманехь, техникехь баьхна кхиамаш. Толаман де.

Маттаца доьзна хаарш кхиоран коьчал.

1-3-чуй классашкахь фонетикехула, морфологехула, грамматикехула карадерзийна хаарш, шардарш жигарадахар. Синонимех, антонимех болу кхетам. *Къамелан дакъош:* ц1ердешнийн легарш; хандешан билгалза кеп, хенаш; билгалдешнийн дожар; йаххыйн ц1ерметдешнаш, куцдешнаш, масаллин, рог1аллин терахьдешнаш. Предложенин цхъанатайпанара меженаш. Чолхе предложени (ткъа, амма, делахь а) хуттургашца.

Графика: элпийн ц1ерш, доккха элп адамийн, г1аланийн ц1ерашкахь. Орфографи. *Пунктуацн.* Къамел кхиор: диалогехь дакъалаца а, доцца

монологически аларш а, чолхе йоцу йозанан тексташ а х1итто а, орфографически, пунктуационни а бакъонаш ларъеш йаздан а хаар. Йуьхьанцарчу школахь дешна волуш кхи д1а а деша кийча волуш кхийна хилар.

Культура кхиоран декъехула йолу коьчал:

- нохчийн ц1ерш, фамилеш;
- нохчийн къоман ловзарш а, ловзоргаш а;
- нохчийн берийн эшарш;
- нохчийн халкъан деза денош, ламасташ, г1иллакхаш;
- нохчийн къоман даарш.

3. Дешаран предмет 1аморан жам1аш

Йуьхьанцарчу школахь нохчийн мотт 1аморан личностни жам1аш:

Х1ара предмет 1амочу хенахь йовзар нисло массо а тайпа бохург санна къоман мехаллаш (патриотизм, доьзалан мехаллаш, 1алам, къинхъегам а, кхолларалла а, искусство, литература, дин). Кхузаманан, махкана а, халкъана а пайден хир долчу кепара оьзда, ийман долуш, кхидолу къаьмнаш лоруш, к1ант-йо1 кхиор ду хила дезарг цу предметана бухе диллиарг.

Йуьхьанцара школа чекхъйаьккхинчу дешархойн программа караерзийча хила деза жам1аш:

-дешархой синъоьздангаллин мехаллаш йевзаш, къоман г1иллакх-оьздангаллин баххаш т1ехь кхийна хилар;

-доьзалан дахар девзаш хилар;

-къоман культура а, бусулба дин а девзаш хилар;

-Росси пачхьалкхан гражданин ша вуйла хууш хилар;

-синъоьздангаллин мехаллаш кхиор дешархойн коьртачу г1уллакхашна т1е дахар: урокийн, урокел арахьарчу а, йукъараллин пайдечу а.

Йуьхьанцара школа чекхъйаьккхинчу дешархочуьнгахь нохчийн меттан программа караерзоран декъехь хила деза хаарш:

-нохчийн мотт пачхьалкхан мотт а, иза уьйран а, гонахара дахар довзаран а г1ирс хиларх кхеташ хилар;

-школан а, йукъараллин а дахарехь нохчийн меттан хаарех пайда эца хьуьнар хилар;

-нохчийн мотт къоман культурин а, синъоьздангаллин а мехаллийн цхьа т1ег1а лара дезарх кхеташ хилар;

-тайп-тайпанчу хьелашкахь шен нийсархошца а, баккхийчаьрца а йукъаметтигаш лело хаар карадерзор, мехалчу х1умнашка а, синъоьздангаллин мехаллашка а экаме хила везарх кхеташ хилар;

-нохчийн мотт пачхьалкхан мотт а, иза уьйран а, гонахара дахар довзаран а г1ирс хиларх кхеташ хилар;

-школан а, йукъараллин а дахарехь нохчийн меттан хаарех пайда эца хьуьнар хилар;

-нохчийн мотт къоман культурин а, синъоьздангаллин а мехаллийн цхьа т1ег1а лара дезарх кхеташ хилар.

Йуъхъанцарчу школехь нохчийн мотт Таморан метапредметни жамлаш:

-хезаш долу къамел цхъатера тӀелацар (баккхийчара а, шен нийсархоша а олург, берийн радиопередачашкахь, аудиозаписашкахь, кхечу хаамийн технологийн кепашкахь хезарг);

-дешнаш, дешдакъош, абзнаш, абзнийн цхъаьнакхетарш, предложенеш ала а, хӀитто а карадирзина хилар;

-билгалйинчу темина диалог хӀотто, даьржина а, доцца хаттаршна жобпаш дала а, диалог дӀайоло а, чекхъйаккха дог дар карадирзина хилар;

-кечам бина а, боцуш а, кхеташ, сиха къастош ешар, текст йоцца а, хоржуш а йуха схъаййцар карадирзина хилар;

-хъехархочун гӀоьнца а, ша а, орфографически а, пунктуационни а бакъонаш ларъеш талламан а, Таморан а кепара белхаш кхочушбан хаар карадирзина хилар;

-ша йазбина белхаш талла а, нохчийн маттах шен долчу хааршна вукху предметашца дустарца анализ йан а хаар карадирзина хилар;

-нохчийн меттан чулацаме хъаьжжина йуъхъанцарчу дешаран материални а, хаамийн а гонахехь болх бан хаар карадирзина хилар;

-школехь а, школал араха а нийсархошка а, баккхийчаьрга а вистхила хаар карадирзина хилар.

Йуъхъанцарчу школехь нохчийн мотт Таморан предметни жамлаш:

-ладогӀа хууш хилар: дуйцуцун чулацамах а кхеташ, къамел хазаран хъесапехь тӀелацар;

-нохчийн меттан фонетически система евзаш хила езар: мукъа а, мукъаза а элпаш а, абзнаш а къасто, дешнаш дакъошка декъа а, абзнаш ала а хууш хилар;

-шен меттан доцу (тӀеэцначу дешнашкахь бен ца лела) абзнаш а, абзнийн цхъаьнакхетарш а довза а, нийса схъаала а хууш хилар;

-дешнаш, церан грамматически форманаш а евзаш, уьш муха кхоллаелла а, царех предложенеш вовшахтаса а, къамелехь пайда эца а хууш хилар;

-нийсайаздаран бакъонаш евзаш хилар: доккха элп, дешдакъошца дош сехьадаккхар, сацаран хъаьркаш;

-карадирзинчу хаарех дешаран а, вовшашца йолчу йукъаметтигашкахь а пайда эца хууш хила везар: диалог дӀайахаь, хаттаршна жобпаш дала, евзаш йолчу лексикин бараме хъаьжжина, шегара хаттарш хӀитто, текст йухасхъаййца, суьрташка хьовсуш предложенеш, тайп-тайпанчу теманашна билгалйинчу тематически кепашца йоцца монологически тексташ хӀитто хууш хилар (чолхе доцу суртхӀоттор, дийцар, оьлайар);

-хезаш а, шен дагахь а, къастош а еша къаьстина предложенеш а, тексташ а цхъаьна, хууш хилар.

Дешархошна хуур ду:

-ненан маттахь дечу къамеле ладогӀа а, цунах кхета а;

-къамела йукъара предложенеш къасто, предложенеш дешнашка екъа, дешнаш дешдакъошка декъа, дешнех предложенеш хӀитто;

-дешнашкара абзнаш къасто, церан рогӀалла билгалъйаккха;

-дехий, доций мукъа абзнаш а, цара билгалдеш долу элпаш а билгалдаха;

-могланан а. даккхийа а элпаш нийса цхьаэшшара йаздан а,уьш дешнашкахь вовшахтаса а;

-зорбанан а, куйга а шрифтаца йаздина дешнашший, предложенешший т1ера схьайазъян;

-диктовка йарца, г1алаташ а доцуш, дешнаш а,3-5 дашах лавтта предложенеш а йазъян;

-предложени йолош доккхачу элпах нийса пайдаэца а, цуьнан чаккхенга т1адам билла а;

-билгалчу цхьана темина (шен тидамех йа сюжетни суьртех пайда а оьцуш) жимо барта дийцар х1отто;

-хьехархочун хаттарийн г1оьнца а. уьш доцуш а жимо текст йуха схьайийца;

-«Абата», т1ера тексташ еша, дагахь 1амийна стихотворени, къамелан аьзнийн культуран бакьонаш а ларъеш, д1аеша.

4. Тематически планировани

1-ра класс

№ п/п	Метган декъехула теманаш	Сахьт	Дешархочо кхочушдечу коьртачу г1уллаккхийн мах хадор
1	Абатал хьалхара мур	16	1амош йолчу теманашка хьабжжина дешнаш карадерзор. 1амош йолчу теманашка хьабжжина дешнаш карадерзор.
2	Абатан мур (йоза 1амор)	50	
	Дерриге:	66 с	

1-ра т1аьхьакхиоран класс

№п /п	Метган декъехула теманаш	Сахьт	Дешархочо кхочушдечу коьртачу г1уллаккхийн мах хадор
1	Абатан мур (йоза 1амор)	16	1амош йолчу теманашка хьабжжина дешнаш карадерзор. 1амош йолчу теманашка хьабжжина дешнаш карадерзор.
2	Абатан мур (шалха элпаш)	50	
3			
	Дерриге:	66 с	

2-г1а класс

№ п/п	Метган декъехула теманаш	Сахьт	Дешархочо кхочушдечу коьртачу г1уллаккхийн мах хадор
1	1аминарг карладаккхар	4	Хаьар ду предложени кхочуш хилла йаьлла ойла гойту дешнаш дуй. Хуур ду суьртийн г1оьнца, шайна гинчух пайда а оьцуш предложениш х1итто. 1емар ду предложени дешнашка йекъа. 1емар ду дешнаш алфавитан рог1аллехь д1анисдан. Хуур дуй элп йукьадог1у дешнаш нийса
2	Къамел.	2	
3	Аьзнаш а, элпаш а.	14	
4	Дош а, дешдакъа а. Дешнаш сехьадахар.	19	
5	Предложени а, текст, а.	10	
6	Шалха элпашца билгалдеш	20	

	долу мукъа абзнаш а, уш йозанехъ билгалдахар а.		йазда, уш цхъана моґланера вукху моґлане нийса сехъадаха. Бераша дешнех предложенеш хлиттор йу. Хуур ду дехий, доций мукъа абзнаш долу дешнаш предложенин маґлане хъажжина нийсайаздан.
7	Къамелан дакъош.	19	
8	Гергара дешнаш.	10	
9	1 амийнарг карладаккхар.	4	
	Дерриге:	102 с	

3-г1а класс

№ п/п	Метган теманаш	Сахът	Дешархочо кхочушдечу коьртачу г1уллакхийн мах хадор
1	1 амийнарг карладаккхар.	5	Хуур дуй элп йукъадог1у дешнаш нийса йазда, уш цхъана моґланера вукху моґлане нийса сехъадаха. Бераша дешнех предложенеш хлиттор йу. Хуур ду дехий, доций мукъа абзнаш долу дешнаш предложенин маґлане хъажжина нийсайаздан. Девзар ду нохчийн маттан шатайпана мукъаза абзнаш, йозанехъ царех пайдаэца хуур ду. Берашна хуур ду элпаш Г1, Ч1, К1, Къ дешнашкахъ нийса йаздан ЕВ,- ОВ-, -АВВ- йукъадог1у дешнаш.
2	Абзнаш а, элпаш а.	5	
3	Дош. Дешадакъа. Дош сехъадаккхар.	11	
4	Предложени.	6	
5	Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш.	7	
6	Текст.	3	
7	Дешан хоттам.	18	
8	Къамелан дакъош.	18	
9	Билгалдош.	8	
10	Хандош.	13	
11	Шарахъ 1 амийнарг карладаккхар.	8	
	Дерриге:	102 с	

4-г1а класс

№ п/п	Метган теманаш	Сахът	Дешархочо кхочушдечу коьртачу г1уллакхийн мах хадор
1	1 амийнарг карладаккхар.	16	Девзар ду маґна, хаттарш. Йвзар йу грамматически билгалонаш (терахъ, дожар, легар, класс); йевзар йу доллара, йукъара ц1ердешнийн башхаллаш (цхъана х1уманах йаккъа тиллина ц1е, массо а х1уманах йаккха тиллина ц1е). Предложенехъ лелош долу синтаксически г1уллакхаш). Хуур ду церан дожар, терахъ, легар билгалдаккха. Хуур ду къамел, предложенеш къасто. Хуур ду дешнаш билгалдаха. Йевзар йу предложенин меженаш. Хуур ду предложенин тайпанаш къасто. Девзар ду абзнаш, элпаш. Хуур ду церан башхаллаш йийца (мукъа, мукъаза; зевне, къора; дехий, доций). Девзар ду алфавитан массо а элп. Хуур ду къамел, предложенеш къасто.
2	Ц1ердош.	18	
3	Билгалдош.	16	
4	Терахъдош.	7	
5	Ц1ерметдош.	7	
6	Хандош.	17	
7	Чолхе предложенеш.	5	
8	Г1едерзар	2	
9	1 амийнарг карладаккхар.	14	
	Дерриге:	102 с	

Дешаран предмет 1аморан г1ирсаш, аьттонаш

Книгаш-справочникаш

Авторы учебников	
1,1доп класс	Абат. Э.Х.Солтаханов, И.Э. Солтаханов, С.Э.Эдилов. «Грозенский рабочий»2022 шо.
2 класс	Нохчийнмотт. Э.Х.Солтаханов, И.Э.Солтаханов. «Грозенский рабочий»2022 шо.
3 класс	Нохчийнмотт.Э.Х.Солтаханов, И.Э. Солтаханов, С.Э.Эдилов. «Грозенский рабочий» 2022 шоззз
4 класс	Нохчийнмотт. Э.Х.Солтаханов, И.Э. Солтаханов, С.Э.Эдилов. «Грозенский рабочий» 2022 шо.

-Книга «Нохчийн мотт» Солтаханов Э.Х, Солтаханов И.Э 2022 г.

-Белхан тетрадаш «Йоза йаздаран кеп» Солтаханов Э.Х. 2022 г.

-Книга «Дешаран 1амат» С.А. Алиева, Б.С-А. Касумова 2021г.

-Журнал «Стела1ад».

-Ж. Махмаев «Некъян абат».

-С. Эдилов «Байт-абат».

Кабинетан технически г1ирсаш:

-Мультимедийни компьютер

-Мультимедиапроектор

-Интерактивни у

-Магнитни у